

Di Mem û Zînê De Çend Hunerên Wateyî

Osman Aslanoglu¹

Kurte : Helbestvanê navdar ê Wêjeya Klasîk a Kurdî Ehmedê Xanî, herî zêde bi berhema xwe ya Mem û Zînê tê naskirin. Mem û Zînê, bi taybetîya xwe ya edebî li kêleka berhemên wêjeyî yên cihanê, cihê xwe girtiye. Mesnewîya Mem û Zînê ne tenê çîrokeke evînî ye ku xweş hatiye gotin; belkî berhemeke piralî ye ku Xanî serdema xwe û rewşa Kurdan ku wê demê tê de bûn derxistiye holê. Tiştê herî girîng jî ev berhemek e ku ji bo hebûna Kurdan a di qada wêjeyê de hatiye nivîsîn. Xanî, ji ber ku Mem û Zîn bi vê angaştê nivîsandiye, ew berhem bi gelek huneran xemilandiye. Di nav cureyên huneran de herî zêde hunerên girêdayî wateyê hatine bikar anîn. Di nav wan de jî tenasub, teraduf, tezdad û tekrîr... ên herî zêde ne. Dîtin û nasîna van huneran, ji bo têgihîştina nirxa vê berhemê dê bibe navgînek. Bi liberçavgirtina vê xalê, em ê hunerên wêjeyî yên girêdayî wateyê derxin.

Bêjeyên Sereke: Mem û Zîn, Ehmedê Xanî, Hunerên Wêjeyî, Ciwankarî, Kurdî

Mem ve Zin'de Anlamla İlgili Bazı Edebî Sanatlar

Öz: Klasik Kürt Edebiyatının tanınmış şairi Ahmed-i Hanî, en çok Mem û Zîn eseriyle tanınmaktadır. Mem û Zîn eseri, edebî özelliğiyle dünyanın edebî eserlerinin yanında yerini almıştır. Mem û Zîn mesnevisi, sadece güzel anlatılmış bir aşk hikayesi değildir; aynı zamanda Hanî'nin kendi dönemini ve Kürtlerin o dönemde içinde oldukları durumu ortaya koyduğu çok yönlü bir eserdir. En önemlisi de Kürtlerin edebiyat sahasındaki varlığı için yazılmış bir eserdir. Hanî, Mem û Zîn'i bu amaçla yazdığı için eseri, pek çok edebî sanatla süslemiştir. Edebî sanatlardan en çok anlamla ilgili sanatlar kullanılmıştır. Bunlardan tenasüp, teradüf, tezdad ve tekrik... en çok olanlardır. Bu edebî sanatları görmek ve bilmek, bu eserin değerini anlamaya bir vasıta olacaktır. Bu noktayı göz önünde tutarak anlamla ilgili edebî sanatlar üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Mem û Zîn, Ahmed-i Hanî, Edebî Sanatlar, Kürtçe, Klasik

¹ Dicle Üniversitesi, aslanogluosman@gmail.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-6534-3125>

A Few Arts Related to Meaning in the Mem And Zin

Abstract: Ahmed-i Khani who is the famous poet of Classical Kurdish Literature is known most with his work Mem and Zin. Mem and Zin has taken the place at the same line with the literary works known by world wide. The Mem and Zin masnavi is not only a love story that has been expressed beautifully. But also is a well rounded work which exhibits the situation of the Kurds inside and the Khani's himself period. The most important thing is that it is a written work with the name of Kurds for existence of Kurds in the field of literature. Khani, has garnished Mem and Zin with a lot of literary arts due to written with these claims. The arts related to meaning are most used among the kinds of arts. Tenasub, Taraduf, Tazad and Takrir.... are most used arts in this kind. Viewing and knowing these literary arts will conduce to be understood the value of this work better. With the view of the fact that this point, in our this article we will evaluate the literary arts related to meaning.

Keywords: Mem and Zin, Ahmed-i Khani, Literary Arts, Kurdish.

Destpêk

Ehmedê Xanî (1651-1707) wek helbestvanekî Kurd ê serdema klasîk, di warên cuda de berhem nivîsandine. Dema meriv li taybetîyên berhemên wî dinêre meriv dikare bêje ku Xanî, pisporê her warî ye. Him melayekî zana ye, him mutesewif e, him jî wêjekarekî welatparêz e. Berhema wî ya herî navdar mesnewîya wî ya evînî, Mem û Zîn e. Xanî, di 1690î de dest bi nivîsandina Mem û Zînê kiriye û di 5 salan de qedandiyê (Açıkgoz, 2012: 5). Demdirêjîya nivîsandina vê mesnewîyê nîşan dide ku helbestvan girîngîyeke taybet daye berhemê.

Mem û Zîn di edebiyata kurdî de mesnewîya evînî ya yekem e. Di mesnewîyê de nêzikî 2660 malik hene (Dost, 2010: 31). Ev mesnewî li ser bingeha çîrok û destana Memê Alan hatiye nivîsandin. Ji ber ku ev efsane berîya Xanî jî di nav kurdan de hebû (Dost, 2010: 32).

Ev berhem ne tenê mesnewîyeke derbarê hestên evînî ye. Xanî bi rêya vê çîrokê û li dora evîna Mem û Zînê, jîyana civaka dema xwe, pirsgrêk û taybetîyên gelê Kurd li beramber neteweyên din anîye ber çavan; başî, rastî, bêgunehî, jarî û bindestî di şexsê Mem û Zînê de civandine (Bozarslan, 1990: 10).

Ev berhem bi zimanê Ehmedê Xanî ji bo ku kes nebêje “Kurd ji evînê fehmanakin û nezan in...” hatiye nivîsandin (Kurdo, 1992: 111; bnr. *Mem û Zîn* malika 242). Ev çîroka evînî ya kurdî herî kêr biqasî ên neteweyên din navdar û nûwaze ye. Ev berhem, hevtayê Romeo û Juliyeta Şekspîr, Leyla û Mecnûna Fûzûlî ye (Bozarslan, 1990: 8).

Gelo Xanî di Mem û Zînê de bêjeyên çawa û bi çi zimanî bikar anîne. Bersîva vê jî Xanî di malikên jêr de dide û dibêje ku wî di helbestan de zimanên kurdî, erebî, farsî û devokên herêmî yên kurdî bi kar anîne. Ev, pîrrengîya berhemê zêde dike:

Kurdî, ‘Erebî, Derî û Tazî

Terkîb-i kirin bi hezl û bazî (2483) (Açıkgöz, 2012: 201)

Bohtî û Mehmedî û Silivî

Hin le’1 û hinek ji zêr û zîvî (2485) (Açıkgöz, 2012: 201)

Gelo Xanî di nivîsandina berhemê de li kesekî, li tu berheman nihêriye û wek wan nivîsandiye an tiştek ji xwe derxistiye holê? Li ser vê xalê Xanî dibêje ku dema wî Mem û Zîn nivîsandiye, gotinên mesnewîyê ji kesekî din nesitandine û wî kes teqlîd nekiriye:

Lê min ji rezan nekir temettu’

Manendê dizan bikes tetebbu’ (339) (Açıkgöz, 2012: 30)

Uslûb û sîfat û me’na û lefz

Esla nekirin me yek ji wan qerz (349) (Açıkgöz, 2012: 31)

Ji ber van sedeman Xanî, xîret û xebateke taybet daye nivîsandina Mem û Zînê û berhemeke wiha giranbiha derxistiye holê. Bi vî awayî di nivîsandina wê de, di her rist û malikê de gelek hunerên wêjeyî bi hev re bi kar anîne.

Hunerên ku di helbestan de tînan bikaranîn, mijara belaxat û xweş gotinê ye. Di pirtûkên Erebî yê li ser hunerên wêjeyî de “*hunerên wêjeyî*” bi navê “*Belaxat*”ê, û di wêjeya Farsî de jî wek “*araye*” an “*sanayî edebî*” tê bi nav kirin. Belaxat di ferhengê de tê wateya “*gihîştin, têgihîştin, mezin bûn*”ê (Matlûb, 1980: 51; Akdemir, 1999: 9). Ji bo wateya istilahî ya belaxatê, gelek nivîskaran pênasayên cuda dane. Hinek ji wan, aîdê serdema ku hîn belaxat nebûye zanist (Çağmar, 2013: 14). Bi pênasayekê: *Gihîştina wateyê bo dil, bi awayê herî xweştir ji peyvê* (Ahmed Qasim û Deyb, 2003: 11), *Bi pênasayeke din: “Gotina fikrekî di cih û dema keys de bi awayekî rast û bibandor e. Lê bi şerta ku fesîh (ji kêmasiyên dengî û wateyî dûr) be”* (İsen û ên din, 2016: 28). *Gotina belîx ew gotin e ku li rewş û meqamê tê. Axaftvanê xwediyê belaxatê jî ew kes e ku daxwaza xwe dikare bi şeklekî belîx vebêje* (el-Harbî, 2011: 16).

Di pirtûkên zimannasîyê de teşenasî, watenasî, bêjenasî û rêznasî (rêzkirina bêjeyan), beşên bingehîn. Dema meriv li nav û naveroka van dinêre, dibîne ku hunerên wêjeyî jî di bin heman sernavan de tînan dabêş kirin (Bnr: Macit û Sodan, 2011: 61). Yanê hin huner ji alîyê wateyê ve, hin huner ji alîyê gotinê ve, hin huner jî ji alîyê rêzkirinê ve û hwd. tînan bikaranîn. Di wêjeyê de bi piranî cureyên huneran, li ser du beşan tînan veqetandin (Selçuk û ên din., 2015: 31-33). Ew jî *Bedî’î* û *Beyan* in. Hinek jî dikin sê beş. Beşa sêyemîn jî “*Meanî*” ye (Ahmed Qasim û Deyb, 2003: 11; Külekçi, 1999: 9). Ev sê cure, îlm û fennê fesahet û

belaxetê ne (Durre, 2002: 26). Di vê xebatê de em ê tenê li ser hunerên girêdayê wateyê yên bingehîn bisekinin.²

Hunerên girêdayê wateyê:

1. Tenasub

Tenasub bi navê muraatê nazîr jî tê zanîn. Ev huner, ji beşa bedî'ê ye. Komkirina du an zêdetir tiştên ku ne dijberê hev in di gotinê de (Mustafa el-Merâxî, 1993: 323). Di helbest û peşxanê (nesr) de berhevkirina bêjeyên têkildarê hev e (Akdemîr, 1999: 1256). Lê di navbera wan de divê têkilîya dijberîyê tunebe. Helbestvanên klasîk di hunera tenasubê de têgehên curbicur ên zanistî, lehengên çîrok, dîrok û mesnevîyan, navê gîya, ajal û kulîlkan û hwd pir zêde bi kar anîne (İsen û ên din, 2016: 333). Xanî jî ji gelek beşan û mijaran bêje bikar anîne.

Xanî, ev huner bi awayekî pisporane bikar anîye. Gellek bêjeyên têkildarê hev an jî hember hev hene û gelekê wan hatine gotin.

Carinan Xanî du bêje tenê li hember hev gotine:

Xalib nedibû li ser me ev Rûm

Nedibûne xerabeyê di dest bûm (206) (Açıkgöz, 2012: 9)

Di malika jor de di navbera xirabe û kund de têkilî û lihevhatinek heye. Di navbera van her du bêjeyan de têkilîyeke rast heye ku kund bir rastî jî, li nav mirovan nagere, her dem li cihên bêdeng û bêmirov û xirabe dimîne. Ji ber vê di wêjeyê de cihên xirabe wek warê kundan derbas dibe (Kurnaz, 1987: 507). Xanî di vê malika jor de dibêje ku welatê Kurdistan xirabe bûye û bûye cihê bûm û kundan.

Tûtî bi xwe ma şeker dirêjin

Herçî dibihên ewî dibêjin (76) (Açıkgöz, 2012: 9)

Tûtî, ji şekerî hez dike, xwedîyê wî şekerî dide wî û ew jî xweş dipeyive (Tarlân, 2001: 562). Di helbestan de ev her du bêje bi piranî bi hev re derbas dibin. Xanî jî dibêje ku tûtî bi serê xwe şeker ango gotinên xweş dernaxin û nabêjin. Çi bidin wî, ew jî heman tiştî derdixe. Bi van gotinan Xanî dibêje ku ev gotinên xweş bi dayîna Xwedê derdikevin holê.

Dîsa bêjeyêke din a ku bi tûtîyan re tê gotin, eynik e. Wek ku tê zanîn dema ku papaxan ji bo axaftinê tê perwerdekirin, eynikek di pêşîya wî de te danîn (Kurnaz, 1987: 244). Mebest ji eynikê di wêjeyê de rûyê yarê ye. Xanî jî bi vê ristê dibêje ku Xwedê tiştên xweşik afirandine û li pêşîya evîndaran danîne:

Ayîne li pêşê tûtîyan girt

Davek te li pêşê kûviyan girt (71) (Açıkgöz, 2012: 9)

² Me di vê xebatê de ji bo malikan, Mem û Zîna ku ji aliyê Namîk Açıkgöz ve bi kurdîya latînî û wergera wê ya tirkî hatiye amadekirin, wek bingeh girtiye. Bnr: Açıkgöz, Namîk. 2012.

Şahê **Erebî** ‘elem ku rakir

Kîsrayê **‘Ecem** ‘eceb duta kir (122) (Açıkgöz, 2012: 13)

Qur’an û xeber çi mu’cizat in

Ayat û **suwer** çi beyyînat in (149) (Açıkgöz, 2012: 15)

Ereb û Ecem du millet in. Li vir mebest ji acem Îran e. Di helbestan de dema behsa millet û dewletan tê kirin, bi piranî Erebb û Ecem tê gotin. Ji van her du bêjeyan armanc welatên Erebb û ên ne Erebb e. Ji ber vê di behsa milletan de ev her du bêje bi hev re pir tîn. Dîsa ayet û suwer parçeyên ji Qur’anê ne û têkiliyeke nêzîk di nav wan de xuya ye. Ji ber vê têkilîyê tenasub derdikeve holê.

Carinan çar bêjeyên têkildarê hev cot cot hatine hember hev:

Sorgul te kirin ji **xarê** peyda

Bilbil te kirin **hezarê** şeyda (64) (Açıkgöz, 2012: 8)

Xar, parçeyek ji dara gulê ye. Yanê her du jî bi rastî jî bi hev re ne. Gul bê xar nabe. Li ser gulan jî bilbil hene û ji bo gulê her dem dixwînin. Gul û bilbil û xar bi vî awayî têkildar in. Gul hezkirî ye, bilbil jî evîndar e ku ji bo hezkirîya xwe bang dike. Istirîyên li ser gulê jî ku nahêlin bilbil nêzî gulê be, dijmin û reqîbên bilbil in (Tolasa, 2001: 215).

El-qîsse di **erd** û **asîmanan**

Hasil di cemî’ê **ins** û **canan** (141) (Açıkgöz, 2012: 14)

Tekmîl dikir me **dîn** û **dewlet**

Tehsîl dikir me **‘ilm** û **hikmet** (233) (Açıkgöz, 2012: 22)

Di malikên jor de erd û ezman, însan û cin di warên xwe de têkildarê hev in. Dîn û dewlet du alîyan temsîl dike û tê wateya axîret û dinyayê. Bi vê têkilîyê dema bê kêmasî pêkanîna du alî tê gotin, dîn û dewlet bi hev re tê.

Carinan jî bêjeyên hîn zêdetir hatine rêz kirin û Xanî bi vê, qabilîyeta xwe ya hunerî nîşan daye. Di malikên jêr de gelek bêje bi hev re ji bo tenasubê wek mînak hatine. Hemû bêjeyên her ristê bi hev re tenasubê çê dikin. Ev jî dewlemendîya xezîneya bêjeyan a Xanî îsbat dike:

Lewh û **qelem** û **sewabî** û **‘erş**

Heywan û **nebat** û **me’den** û **ferş** (47) (Açıkgöz, 2012: 7)

Li jor bêjeyên rîsta yekem têkildarê alema xeybê û ezmanan in. Di rîsta duyem de bêje têkildarê jîyana erdê ne.

Li jêr di rîsta yekem de gul û gîya û rengê wan têkildarê hev in, di rîsta duyem de aheng û bilbil û dengê xweş girêdayê hev in:

Xweşrengî te da **giyayê sorgul**

Xweş dengî te da newayê bilbil (65) (Açıkgöz, 2012: 8)

Dîsa li jêr di malika yekê de hinek bêje têkildarê zanîne ne, hinek girêdayê xwendin û nivîsandinê ne. Di malika duyem de rista yekê çar unsûrên bingehîn ên dinyayê ne. Di rista duyem de bêje girêdayê dem û demsalê ne:

'Ilm û huner û kemal û îz'an

Şîr û xezel û kitab û dîwan (248) (Açıkgöz, 2012: 23)

Ev **ax û hewa û agir û av**

Ev **leyl û nehar û sî û sîtav** (1123) (Açıkgöz, 2012: 93)

2. Tekrîr

Îşaretkirina peyvê li ser wateyê bi tkrarê (Îbn'ul-Esîr, 1995: II, 146). Hinek bêje bi dubarekirinê, tehmê didin helbestê. Ev dubarekirina bêjeyekê an jî bêjeyên nêzî hev, ahengekê û rîtmekê çêdikin û helbestê xweştir dikan. Jixwe aheng jî di têgehnaşîya wêjeyê de tê wê wateyê ku bêje û hevok, bi awayekî ku bandora mûsîqîyê çêkin, li pey hev werin bi kar anîn (Îsen û ên dîn, 2016: 212). Ji ber vê yekê, hunera dubarekirinê di mesnewîya Xanî de gelek cih digire. Nêzîkbûn an jî dûrbûna bêjeyên dubare, bi rewşa ruhê hunermend ve girêdayî ye (Küleççi, 1999: 158).

Bêjeyên dubarekirinê carinan wek hev di heman wateyê de li pey hev bi heman şeklî hatine. Di vir de pir caran armanca helbestvan, şîdandin û xurtkirina wateyê û îqnakirina muxatab e:

Sef sef dimeşîne kûh û deştan

Ref ref dixweşîne seyr û geştan (500) (Açıkgöz, 2012: 43)

Carinan heman bêje di ristekê de du caran tê gotin û her yek girêdayê beşeke cuda ya hevokê ye. Wek hevokên cuda dikarin bîn xwendin:

Sermest-i **hinek, hinek** di serxweş

Dembeste **hinek, hinek** di demkeş (531) (Açıkgöz, 2012: 46)

Carinan jî dîsa bi heman wateyê di nav du ristan de hevokekê bi peywirên cuda temam dikan:

Xanî ji **kemalê bêkemalî**

Meydana **kemalê dîtî xalî** (235) (Açıkgöz, 2012: 22)

Carinan jî şeklê bêjeyê him sade û him bi şeklê îştîqaqî an jî du bêjeyên ku dişibin hev bi hev re tên. Yanê tekrîr û cinas û îştîqaq tê bikaranîn. Di mînakên jêr de "ewwel" û "sot" dubarekirinê pêk tînin:

Ev **ewwel** û rûh û 'eqle **ewwel**

Her sê ne bi **ewwelfi muewwel** (102) (Açığgöz, 2012: 11)

Ew mujde wekî me **gotî gotin**

Ew **sotî** wekî me **sotî sotin** (869) (Açığgöz, 2012: 73)

3. Teraduf

Teraduf, di ferhengê de bi wateya hevwaterbûn û li pey hev hatinê ye (Enwerî, 1381: 1477). Di zimanekî de regez an endamên ku hevwater tên qebûlkin, carinan heman wateyê, carinan jî wateyên nêzê hev nîşan didin. Di navbera wan de carinan cudahîyên mezin yên wateyî û carinan jî cudahîyên biçûk hene (Aydın, 2014: 120, 121). Ev huner di Mem û Zînê de pir derbas dibe. Ji bo ku qafiyeya helbestê rehet çêbibe, helbestvan bêjeyên hevwater datîne ba hev:

Bêjeyên hevwater carinan du heb tenê tên. Bi piranî Xanî di vê hunerê de xezîneya xwe ya zimanên cuda bikar anîyê. Carinan bêjeyek bi Erebfî û a din bi Kurdî ye:

Shew û xeletan nekin te'eccub

Te'wîl bikin ji bo te'essub (361) (Açığgöz, 2012: 32)

Kêşa bi vî terhî **resm û ayîn**

Lêda bi vî terzî derb û tezyîn (363) (Açığgöz, 2012: 32)

Carinan çar bêje bi hev re di malikekê de hatiye bikaranîn. Di mînakên wisa de di her rîstekê de du bêjeyên hevwater tên. Ev mînaka jêr tenê bi bêjeyên Erebfî pêk hatiye:

Eşya bi heseb **delîl û burhan**

Nabin çu meger **wucûb û îmkan** (94) (Açığgöz, 2012: 11)

Carinan jî hemû bêjeyên rîstekê ku ji duduyan jî zêdetir in, bi hev re teradufê çêdikin. Bi piranî jî 4 bêje cih digirin. Di mînakên wiha pîrbêje de ji çend zimanan bêje tên ba hev û hunermendîya helbestvan nîşan didin. Di mînakên jêr de bêjeyên hemû rîstan, di nav xwe de an hevwater ne an jî nêzî hev in. Cudatîyeke biçûk di navbera hinek bêjeyan de hebe jî ji heman beşê ne û hevwater tên hesibandin:

Fanîz û nebat û qend û şeker

Mawerd û zebad û misk û 'enber (921) (Açığgöz, 2012: 77)

Di rîsta yekem a malika jor de hemû bêjeyên reşkirî şîrînbûnê nîşan didin. Lê di rîsta duyem de wateya hemû bêjeyan cureyêke bîhnê ye. Bi vî awayî hevwateryî çêdibe.

Cam û qedeh û eyax û mexmer

Ev **misk û zebad û 'ûd û 'enber** (1040) (Açığgöz, 2012: 86)

Dîsa wek ku li jor xuya dike hemû bêjeyên rista yekem cureyên qedehê nîşan didin û bêjeyên rista duduyan jî wek a berîya wê, cureyên bîhnê ne. Mînakeke din jî li jê e:

Kan qewl û qerar û 'ehd û pêwend

Peyman û qesem, yemîn û sewgend? (1370) (Açıkgöz, 2012: 112)

4. Tezad

Anîna du bêjeyên di wateya dijê hev de ji bo diyarkirin, xweşikî û letafeta wan (Hadî, 1394: 137). Komkirina bêjeyên dijberê hev (et-Tîbî, 1996: 462). Bi şiroveyeke din ji nav fikr, hest û xeyalan, bikaranîna taybetî û wekhevîyên li dijî hev e (Şener û ên din, 2014: 324). Ev dijberî dikare wek “spî” û “reş” be an “zanîn” û “nezanîn” be. Dijberîya bêjeyan him dikare di wateya rast de be, him jî di wateya mecazî de be (Saraç, 2013: 38-39). Ji vê hunerê re di hinek pirtûkan de “tîbaq” an jî “mutezad” tê gotin (Külekçi, 2011: 71; Akdemir, 1999: 376-380).

Di vê hunerê de jî bi piranî du bêje hatine gotin. Bêjeyên dijber ên malikê dikarin navdêr bin, wek: **cînnet** û **cehnim**:

W'er feyzê biket sehabê rehmet

Dozex li me dê bibîte cennet (178) (Açıkgöz, 2012: 17)

Bêjeyên diywate dikarin lêkerên ristan bin û kirina kirdeyên cuda li dijî hev nîşan bidin, wek: gul **digirî** û bilbil **dikenin**:

Sorgul bigirîn bi eşkê şebnem

Bilbil bikenin li rexmê hemdem (307) (Açıkgöz, 2012: 28)

Bêjeyên diywate dikarin rengdêr bin. Ev jî hinek caran dikare du îhtîmalên dijê hev ji bo kirdeyekê nîşan bide. An jî dikare dijberîya du kes û tiştên cuda bi taybetîyên dijê hev nîşan bide: wek: “meyweyê **şîrîn an tal**”, Mem **puxte ye, Tacdîn xam e**”:

Nûbare eger şîrîn ger tal

Metbû'e ji rengê nev'e etfal (341) (Açıkgöz, 2012: 30)

Mem puxteyê eşqê bû tamamî

Gotê ku bira meger tu xam î? (630) (Açıkgöz, 2012: 54)

Carinan di her rîstekê de du bêje hatine û bi vî şeklî di malîkekê de çar bêje hatine rêz kirin:

Fî'l-cumle çi ewwel û çi axir

El-qîsse çi mu'mîn û çi kafir (50) (Açıkgöz, 2012: 7)

Hikmet ew e batinî û zahir

Qudret ew e **xayibî û hazir** (53) (Açıkgöz, 2012: 7)

5. Leff û Neşr

Ev huner, yek ji hunerên zanista Bedî' e. Wateya wê ya ferhengî, kom kirin û belav kirin e (Saraç, 2013: 37). Di vê hunerê de ewil çend bêje tên gotin û paşê jî hin bêje û hevokên din ku têkildarê wan in, tên bikar anîn. Di vir de tiştê girîng rêzkirina bêjeyan e. Eger rêzkirina bêjeyên rista duduyan wek a ewil be, wê demê ji wê re “leff û neşra bi tertîb”, eger rêzkirina rista duduyan ne wek a yekem be û bêje tevlihev bin, wê demê jê re “leff û neşra tevlihev” tê gotin (Bnr: Akdemir, 1999: 223).

Di leff û neşra bi tertîb de cihê bêjeyên rista duyem wek hev tê. Yanê wek mînak di her ristê de du bêje hebin, a yekem bi a yekem re têkildar e, a duyem jî bi a duyem re têkildar e.

Şehzade du bûn li nik wî **şahî**

Xurşîd du bûn li nik wî **mahî** (386) (Açıkgöz, 2012: 34)

Xanî di malika jor de di rista yekê de bi peyva “şehzade”, behsa Zîn û Sitîyê dike. Ew şah jî Mîr Zeynûddîn e. Di malika duyem de dîsa wan her du keçikan û mîr, bi gotineke din tarîf dike. Vê carê ji bo Zîn û Sitîyê “xurşîd” yanê “roj” dibêje, ji bo mîr jî “mah” yanê “heyv” dibêje. Ev her du bêjeyên rista duyem li peyvên jor ên hember wan dinêrin. Yanê wan peyvên jor bi awayekî din li jêr dibêje. Ev jî ji ber ku rêza peyvên wek hev e, dibe hunera leff û neşra birist an rêzkirî.

Di cureya leff û neşra nemurettêb de ne dîyar e ku kîjan bêje, têkildarê kîjan bêjeyê hatiye. Ew, ji têngihîştina guhdaran re dimîne (Değirmençay, 2014: 102). Yanê çend heb bêje bi kurtasî an jî bi hurgulî, dû re bêdîyarkirin anîna bêjeyên têkildarê wan e (et-Teftâzânî, IV, 1966: 329).

Carinan jî bêjeyên li hember hev, bi awayekî çep û rast an tevlihev dikarin werin. Lê hinek jîvan dikarin di rêza hev de bin:

Yekrû ne li nik te **kufr** û **îman**

Yeksû ne li nik te **xuld** û **nîran** (176) (Açıkgöz, 2012: 17)

Mesela di malika jor de du bêjeyên rista yekê li du bêjeyên rista duduyan dinêrin. Bêjeya yekem “kufr” e û li bêjeya duyem a rista duyem “nîran” (agir)ê dinêre. Dîsa bêjeya duduyan “îman” li bêjeya yekê “xuld” (edebiyet)ê dinêre. Ji ber ku “kufr” bi “agir” re têkildar e û “îman” bi “xuld”ê re têkildar e.

Di malika jêr de di her ristê de sê bêje hene. Bêjeya yekem û duyem nerêzkirî ne, lê a sêyem li hev dinêrin. Bêjeya yekem a rista yekem “**dayîn**” li bêjeya duyem a rista duyem “**meh**” dinêre. Dîsa bêjeya duyem a rista yekem, “**Sitî**”, li bêjeya yekem a rista duyem “**xurşîd**” dinêre. Bêjeya sêyem “**dused perestar**” birist e û li a sêyema din “**nucûmê seyyar**” dinêre. Yanê sê teşbîh di navbera sê bêjeyan de hene. **dayîn=meh, Sitî=xurşîd (roj), perestar=seyyar**:

Dayîn û Sitî û dused perestar**Xurşîd û meh û nucûmê seyyar** (2157) (Açıkgöz, 2012: 174)

Di mînaka jêr de di rista yekem de meywe hatine rêzkirin, di rista duyem de jî endamên yarê yên ku dişibin wan meyweyan hatine rêzkirin. Zeqen (gup) bi sêvan, lêv bi xurmeyan, memik bi henaran hatine şibandin:

Sêv û ruteb û enar û bistan**Lêv û zeqen û enarê pistan** (1467) (Açıkgöz, 2012: 120)

Carinan Xanî çar bêje rêzkirine ku ev hemû bêjeyên malikê ne. Di hinek malikan de bêjeyekê, di hinekan de jî du bêjeyan cihê xwe gunêrandine.

Ev nûr û zelum û kufr û îman**Ev xuld û seqer, beheşt û nîran** (1121) (Açıkgöz, 2012: 93)

Carinan bi awayekî din ev huner tê bikaranîn. Bêjeya ku di rista yekem de hatiye gotin di rista duyem de bi wate û mebesta xwe derdikeve holê. Yanê helbestvan di rista yekem de navekî dide û di rista duyem de di hundirê wê de çî hene, wan vedike û rêz dike:

Ew dûxiteçêşmê **herdu şahîn**Ew sûxiteper **Memo û Tacdîn** (592) (Açıkgöz, 2012: 51)Za'îl dikim ez qewî **du janan****Derdê bedenan û derdê canan** (780) (Açıkgöz, 2012: 66)

Li jor di rista yekem de tiştek tê gotin di rista duyem de naveroka wê çî be, ew tînen vegotin û derxistina holê. Di malika yekem de rista yekê behsa du şahînan dike û di rista duyem de wan şahînan dîyar dike ku ew şahîn, Memo û Tacdîn'in.

Dîsa di malika duyem de Xanî behsa Dayîn'ê dike. Ew jin xwe wek hekîman dike û di nav millet de digere û dibêje ku ew, du nexweşîyan derman dike. Di rista duduyan de wan du derd û nexweşîyan bi navê wan rêz dike û dibêje ku ew du jan "derdê can û derdê cananê ye" û bi vî awayî naveroka wê gotinê derdixe derve.

6. Mubalaxa

Ev huner, dema pênase û behskirina tiştekî, derbaskirina ji heddê xwe ye (Musahîb, 1380: 4443). Cureyeke mubalaxayê, ji aliyê heş ve û adetan ve mumkîn e. Cureyeke din ji aliyê heş ve mumkîn e, lê ji aliyê adetan ve ne mumkîn e. Hinek jî him ji aliyê 'eqîl ve, him jî adetî ve ne pêkan in (Bnr: Değirmençay, 2014: 96-97). Hetta helbestvan gotina xwe dikare bigêjîne asta derewê û nememkûnîyê ('Etîq, -: 510). Di wesfa tiştekî de ji aliyê şiddet û ze'fê de gihîştina dereceya nemumkînîyê ye (Çağmar, 2004: 159).

Ev huner bi piranî di helbestên evînî de tê bikaranîn. Ji ber ku dema helbestvan mezinîya evînê, û derdê evîndarîyê şrove dike, bi tiştên herî bilind û zor tîne zimên. Ji ber vê xalê, di gotinên evînî de mubalaxa gelek tê dîtin.

Di mînakên ku di Mem û Zînê de derbas dibin de carinan ji bo mezinî û wêrekîya mîr hinek tişt hatine gotin:

Asarê şeca'eta wî şahî

Dağirtî ji mah ta bi mahî (372) (Açıköz, 2012: 33)

Carinan ji bo bilindkirina xweşikîya Sitî û Zînê hatiye gotin. Di malika jêr de Xanî dibêje ku xweşikîya Sitî û Zînê bê sînor e û nayê terîfkirin. Ev mubalaxayeke eşkere ye:

Husna nebitin çu hedd û xayet

Nabit ji xwe 'aşıqan nihayet (438) (Açıköz, 2012: 38)

Dema ku Tacdîn ji zîfafê piştî çend rojan derdikeve, Mem ê ku li ber derî sekinîbû, bi derketina wî ewqas kêfxweş bû ku kêfxweşîya wî gihîşt ezmanan:

Fî'l-hal-i werengî şadiman bû

Hemefserê ewcê asiman bû (1110) (Açıköz, 2012: 92)

Lê Mem ji ber negihîştina hezkirîya xwe pir xemgîn bû. Xemgînîya Mem'ê ewqas zêde bû ku ji ber girîna wî lehî radibû û bi ser milê wî de diçû:

El-qisse ji 'illeta di dil da

Seylek we diçû Memê bi mil da (1410) (Açıköz, 2012: 115)

Çend mînakên din ên di vî warî de jî lê jêrin. Di malika yekem de Xanî dema behsa hevlekî Mem dike li ser xweşikîya wî disekine û dibêje ku ewqas xortekî çeleng bû ku Yûsuf tevî xweşikîya xwe li hember xweşikîya wî mehcûb dima. Ev gotin, mubalaxa ye.

Di malika duyem behsa êrîşkirina leşker û mirovên mîr bi ser Mem û Tacdîn de tê kirin. Wê demê Tacdîn û birayên wî dibêjin ku “*em pir zexm û wêrek in. Eger ji we pêncsed kes jî êrîş kin, em firsetê nadin wan*”. Ji vê gotinê eşkere ye ku Xanî mubalaxa kiriye:

Yûsif ji melaheta wî mehcûb

Ristem ji şeca'eta wî mexlub (1729) (Açıköz, 2012: 140)

Pansed ji we hemle kin bi kerban

Nadîne we nobeta çu derban (1768) (Açıköz, 2012: 143)

7. Telmîh

Telmîh, bê gotina rastî û esla tiştêkî, îşaretkirina bûyer, çîrok, pêkenok, helbest û gotinekê ye. Lê tiştêkî girîng heye ku tiştî ku tê îşaret kirin, ji aliyê herkesî ve nebe jî ji aliyê pisporên wê ve divê were zanîn (Akdemir, 1999: 334). Tiştê ku hatîye nîşandan bi awayekî dirêj nayê gotin. Ya leheng ya cihê ku bûyer tê de derbas bûye tê gotin. Ji xwe ev huner ji bo bibîrxistinê ye (İsen û ên dîn, 2016: 343).

Carinan ev hunera kînayeyê, îşareta ayetekê an sureyekê dike. Ev malika jêr jî îşareta Sûreya Zumer, ayeta 63'an dike ku di vir de du bêjeyên wê derbas dibin: *لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ*

Her sê weledêd-i pîrmewalîd

Xebra û **sema** digel **meqalîd** (46) (Açıkgöz, 2012: 7)

Carinan bi anîna navê lehengê çîrokekê îşareta çîrok û meseleya wan tê kirin. Li jêr bi du malikan behsa evîna “*Ferhad û Şîrîn*”, “*Leyla û Qeysî*” “*Ramîn û Weysî*” tê kirin:

Şîrîn te kire şeker li **Perwîz**

Ferhâdê ji rengê eşkê xûnrîz (58) (Açıkgöz, 2012: 8)

Leyla te kire bela li **Qeysî**

Ramîn bi te ram bû li **Weysî** (59) (Açıkgöz, 2012: 8)

Carinan Xanî bi têgehên dînî îşareta çîroka ewlîya û şêxên navdar an jî jîyana pêxemberan dike:

Şexê weku pence hec bijarî

Dîn kir te ji bo **keça kuffarî** (61) (Açıkgöz, 2012: 8)

Bi vê malikê Xanî behsa meseleya Şêxê Sen'an dike ku Feqîyê teyran jî li ser vê meseleyê helbesteke dirêj nivîsandiye (Bnr. Sadînî, 2013: 239) Şêxê Sen'an aşîqekî wisa bû ku ji bo xatirê maşûqa xwe ji dîn û îmanan derketibû (Sadînî, 2013: 66).

Dersa ku bi xef te gote **Îdrîs**

Elbette **diçû meqamê teqdîs** (84) (Açıkgöz, 2012: 10)

Bi vê malikê Xanî îşaretê bi bal çîroka jîyana pêxember Îdrîs (a.s) dike. Di jîyana wî de jî mijara ku behs kiriye “derketina ezmanan” a Îdrîs pêxember e. Wek tê zanîn Xweda di Qur'anê de jî behsa vê mijarê dike û dibêje ku “ (Ey Muhammed!) Wan tiştên ku me di pirtûkê de li ser Îdrîs gotine jî bîne bîra xwe. Ji ber ku ew pêxemberekî rast bû. Me ew derxist cihekî bilind. (Meryem:19) Xanî jî di malika jorê de îşareta vê mijarê dike û dibêje ku ew çûye meqameke bilind.

Durrêd-i defaînêd-i Xaqan**Le'la ku di xatema Suleyman** (429) (Açıkgöz, 2012: 37)

Di vê malikê de îşareta çîroka xezîne û gûstîlka bimohr a Suleyman pêxember tê kirin. Tê gotin ku di tiliya Suleyman (a.s) de gûstîlkek hebû (Tarhan, 2004: 266). Hemû hêza xwe ji wê distand. Kevirê wê gûstîlkê le'la sor bû. Ji ber hêza xwe xwedîyê gelek xezîneyan bû. Xanî bi vê malikê îşaret bi bal xezîneyên wî, him gûstîlka wî, him jî kevirê gûstîlka wî kiriye.

Di malika jêr de Xanî îşareta bi bal derketina ser çîyayê Tûr a Mûsa (a.s) dike. Çîyayê Tûrê Sîna, cihê ku Tewrat ji Hz. Mûsa re hatiye dayîn e (Sinanoğlu, 2009: 221). Li wî çîyayî Hz. Mûsa xîtaba îlahî bihîstibû (Uludağ, 2001: 361). Di rista duyem de jî behsa dara ku li ser çîya vêketiye hatiye kirin. Li vir jî îşareta rîwayeta xeberdana Xwedê ji nav agirê darekê hatiye kirin:

*‘Eşq agir e ten Çiyayê Tûr e**Dil ew şecera bi nar û nûr e* (845) (Açıkgöz, 2012: 71)

Carinan bi anîna navê kesên dîrokî, îşaret bi bal jîyana wan an bûyereke dîrokî tê kirin. Di malikên jêr de îşaret bi bal qedeha padişahê Îranî Cem, Hatemê comerd û Harût û Marût ê li Babilê hatiye kirin:

*Saqî tu ji bo Xwedê kerem ke**Yek cur'eyê mey di camê Cem ke* (189) (Açıkgöz, 2012: 18)*Her mîrekî wan bi bezlê Hatem**Her mîrekî wan bi rezmê Ristem* (219) (Açıkgöz, 2012: 21)*Husna xetê rux ji xettê yaqût**Çaha zeqenê ji sihrê Harût* (399) (Açıkgöz, 2012: 35)**8. Îstîfham**

Ji bo ku bandora helbestê û mijarê zêdetir bi be gelek rêbaz tên bikar anîn. Yek ji wan jî “pîrs kirin” e. Dema ku pîrs di helbestê de hebe xwendevan zêdetir baldar dibe. Lê ji pîrsên ku di helbestê de hatine pîrsîn re bersîv ne hewce ye. Bersîva pîrsê jî dîsa bixwe ye. Ji ber ku armanca helbestvan, bal kişandin e (Macit û Sodan, 2011, 75). Meriv dikare bêje ku helbestvan wê pîrsê ji xwe dipirse. Hinek nivîskar hunera îstîfhamê an pîrsê, di bin hunera însayê de wek cureyeke wê didin (Bnr: Akdemir, 1999: 136).

Xanî, carinan bixwe dipeyive û pîrsên xwe ji Xwedê dipirse. Di destpêka Mesnewîyê de dema behsa qudreta Xwedê dike, gelek tiştên ku kirine dibêje û paşê dibêje ku te Hz. Îsa derxist ezmanan, gelo çawa te ji wî hez kir ku rakir cem xwe:

‘İsa te kusa gihande ewcan?

Aya bi çi te hebande ew can? (83) (Açıkgöz, 2012: 9)

Gellek caran pirsê helbestvanan tenê ji bo bal kişandinê ye. Yanê helbestvan bersiva pirsê ku dike dizane û hetta gelek caran bersiva wê jî di malikên din de dide. Lê dixwaze bala xwendevanan bikêşîne ser tiştekî. Bi vê taybetîya xwe hunera pirsê, dişêbe Tecahul-u ârif. Yanê helbestvan bersivê dizane lê wek ku bersivê nizane tevdigere.

Di beşa ku behsa Kurdan dike de rewşa neyînîya Kurdan tîne zimên. Ewil wek ku nizane pirsê ku dike ka çima Kurd ketine vî halî:

Aya bi çi wechî bûne mehrûm

Bil-cumle ji bo çi bûne mehkûm (217) (Açıkgöz, 2012: 20)

Carinan jî di çîrokê de mirov ji hev dipirsin. Di çîroka Mem û Zînê de dema ku li newrozê law û keçan hev dibînin, Mem û Tacdîn ji ber xweşikîya Zîn û Sitîyê dikevin erdê. Zîn û Sitî li wan dinêrin û ji hev dipirsin ka ev keçên kê ne, wek ferîşteyan xweşik in:

Gotin: ‘Eceb ev **keçêd-i kê** ne?

Yan herdu melaikêd-i Xwedê ne? (574) (Açıkgöz, 2012: 49)

Dema ku Zîn û Sitî bi evîndarîyê vedigerin mala xwe, hîn di bandora evînê de ne. Dayê halê wan ê ecêb dibîne û ji wan sedema wê dipirse:

We zû şemirand ji bo çi sersal

Hûn rast bibên **ku bûye** ehwal? (659) (Açıkgöz, 2012: 56)

Di malikeka jêr de dema ku Beko fesadîyê dike ji Mîr re dibêje “*Te Sitî bi hêsanî û erzan da*” Mîr ji Beko re dibêje ku wan du xortan bi tiştekî naguherîne û ew hêja ne û ji Beko re dibêje “*Ma ez wan qet didim bi tiştekî?*” (Açıkgöz, 2012: 96, malik:1167):

Mîr go: Qe didim **eya** bed’exter

Tacdîn û Memi bi textê Qeyser (1167) (Açıkgöz, 2012: 96)

Wek ku tê dîtin ji ber ku berhem bi awayê çîrokê hatiye nivîsandin û gelek kes di çîrokê de cih digirin, gelek pirs derdikevin holê.

9. Îqtîbas

Di ferhengê de bi wateya ‘îlm standin, agir standin ji bo vexistina êgir (Çağmar, 2004, 122; Uzun û ên din, 191). Bikar anîna ayet û hedîsan di nav axaftinê de ye ku armanc piştrast kirina mijar û wateyê ye. Di vir de şert ew e ku behsa ayetbûn û hedîsbûna wan neyê kirin (Değirmençay, 2014: 133; bnr. Ed-Demenhûrî, 2014: 466). Ayet û hedîs, ya bi tamamî ya jî parçeyek ji wê tê nivîsandin. Cûreyên vê hunerê: tam, qismî, manewî û lefzî ne (Şener û ên din, 2014: 319). Xanî bi piranî beşek ji ayet û hedîsan standiye û bi vî şeklî cureya qismî bikar anîye.

Xanî gelek caran ji ayetan hin parçe û hevok girtine. Ev hevoka reşkirî, ji sûreya E'rafê, ji ayeta 155'an e. Ji ber ku ayet bi temamî nehatiye girtin, ev îqtîbas ji cureya qismî ye:

Meqsûd û miradê dil tu şa ya

Emma tu **“tudillu men teşa”** (78) (Açığgöz, 2012: 9)

Ev hevoka jêr, ji sureya Baqara, ji ayeta 2'yan e û îqtîbasa qismî tê hesabandin:

Mezmûnê mureselatê **la-reyb**

Meşhûdê mukaşefatê bi'l-xeyb (6) (Açığgöz, 2012: 56)

Lê jêr çend mînakên din jî hene. Yekemîna wan ji sûreya Tewbe, ji ayeta 26'an hatiye girtin ku hevoka wê **“لَمْ تَرْوَهَا”** ye. Dîsa ev jî ji ber ku tenê parçeyek ji ayetê ye, îqtîbasa qismî ye:

Herçî te didî meger her ew bû

Leşker ji cunûdê **“lem terew”** bû (134) (Açığgöz, 2012: 14)

Dîsa Xanî di destpêkê de dema behsa pêxember Hz. Muhammed dike ji bo mezinîya wî qala mûcîzeyên wî dike. Ji wan mûcîzeyan jî behsa mûcîzeyê qelişandina heyvê dike. Şaqqul-qemer, têgeheke Qurani ye ku tê wateya parçebûna heyvê (Çelebi, 2000: 343).

Şeqqu'l-qemera te yek îşaret

Zaxu'l-besera te yek îbarete (164) (Açığgöz, 2012: 16)

Xweda di Qur'anê de di Sûreya Secdeyê de di ayeta nehan de behsa afirandina mirovan dike. Dibêje ku Xwedê ewil şekl da û paşê ji rûhê xwe pif kir û jîyan da wan. Xanî jî dema behsa hevdfîtina Zîn û Memê dike, Zîn ji Memê ku di hepsê de perîşan bûye re dibêje ku **“rabe ey cesedê ku min pifê kiriye”** (Açığgöz, 2012: 177, malik: 2186). Bi vê gotinê Xanî îşareta wê ayetê dike:

Zînê wehe gote wî bedîhî

“Qum ya ceseden nefextu fihî” (2186) (Açığgöz, 2012: 177)

10. Tecahul-u 'Arif

Tecahul, di ferhengê de danîna însan xwe li nezanîyê ye (Enwerî, 1381: 1418). Ji ber nukteyekê mirov der barê tiştekî ku dizane, xwe nezan nîşan dide û wisa dîpeyive. (Akdemir, 1999: 327) Helbestvan tiştekî ku naxwaze rasterast bibêje bi şeklekî nerasterast dibêje. Teqez di helbestê de nukteyek heye. Nukteya ku bîngeha vê hunerê ye; dibe ku ji bo kêfxweş kirin, heyîrîn, matmayîn, xemgîniyê hatibe çêkirin. (Macit û Sodan, 2011: 75)

Di navbera hunera tecahul-u ‘arif û îstîfhamê de ji alîyê çêkirinê ve wekhevî hene. Yanê dişibin hev. Lê ji pirsên tecahul-u ‘arif re bersîv nayê xwestin (Kûlekçi, 2011: 95).

Xanî dibêje “*gul nabin evîndarê gulan*”. Lê vê gotinê bi awayekî nezanîyê dipirse û bersîv jî jixwe xuya ye:

Gul qet li gulan dibête ‘aşiq

‘Ezra xwe bi xwe dibête Wamiq? (705) (Açıköz, 2012: 60)

Dema Beko bi mîr re dipeyive, jê re derheqê Mem de dibêje ku “*ma tu nizanî ew çawa ye? Ew mîrza û ciwan e pehlewan e*”. Yanê dibêje tu zanî ku ew çawa ye, lê xwe dide nezanînê.

Go; Ma tu nizanî ew kusan e

Mîrza ye ciwan e pehlewan e (1185) (Açıköz, 2012: 98)

Li jêr Xanî, dibêje ku kesê bi evîndarîyê gîhaştibe û keliyabe, êdî qet naşewite. Bi agir û şewatê jî namirin û ji holê ranabin. Lê her çiqas Xanî van zanibe jî wek ku nizane dipirse:

Poxte disojin meger çu caran?

Fanî qe dibin bi nûr û naran? (1301) (Açıköz, 2012: 107)

Di malikeke din de Xanî dibêje ku ez gunehê xwe nizamim, di rista duyem de jî bersivê bi awayekî dide û dibêje ku dilekî me hebû. Yanê dibêje ku gunehê wî hezkirina wî ye û berpîrsîyar jî ew e:

Wellah gunehê xwe ez nizamim

Emma ***me dilek hebû dizanim*** (1359) (Açıköz, 2012: 111)

11. Îrsalê Mesel

Di nezm û pexşanê de ji bo ku gotin zexmtir bibe û were îsbat kirin, bikar anîna gotinên pêşîyan an gotineke watedar. Ji vê re îrad-i mesel tê gotin (Değirmençay, 2014: 111) Carinan dikare du heb gotin jî werin bikar anîn (Bnr: Akdemir, 1999: 160). Gotina ku bikar tê, ji bilî Kurdî, dikare Farsî û Erebî be jî (Macit û Sodan, 2011: 78). Di vê hunerê de ramana ku armanca gotinê ye alîyek e; gotina pêşîyan an biwêja ku ji bo piştrastkirina vê ramanê tê bilêv kirin, jî alîyê duyemîn e.

Di malika jêr de dema mîr dibêje Beko her çiqas ne yekî baş e, lê bê wî jî kar nameşin, biwêja jêr bikar tîne. Di biwêje de “*aş ji kesekî fetl û ba ye*” dibêje ango karê me bi saya kesekî digere û dibe.

Herçend Bekir weledzina ye

Aş me ji wî bi fetl û ba ye (1146) (Açıköz, 2012: 94)

Di malikekî din de dibêje ku hezkirina malê dinyayê, mirovê navbaş, dike navnebaş. Biwêja ku hatiye gotin “*Hubba malî, kesê nikunam dike bednam*”

Malî mehebîn tu **ey nikûnam**

Hubba wî diket mirovî bednam (1657) (Açıkgöz, 2012: 135)

Di malikekî din de dibêje ku li malî mebe haris, dibe ji destê te waris. Ango malê di destê me de jixwe ji warisan re dimîne. Ne hewce ye mirov çavbirçî be:

Zînhar **mebe li malê haris**

Lewra ku **dibin ji dest te waris** (1653) (Açıkgöz, 2012: 135)

Di gotineke din behsa hevalê rind dike. Mirov ji malê dinyayê zêdetir, divê ji xwe re heval û yarekî baş bibîne. Ev ji xezîneyên dinyayê çêtir e:

Yan pê bigire tu **yarekî qenc**

Ev **çêtire** bo te ra **ji sed genc** (1663) (Açıkgöz, 2012: 135)

Encam

Di klasîkên Kurdî de Mem û Zîn ji ber taybetîya xwe ya evînî û armancî ji aliyê ciwankarîyê ve berhema herî dewlemend e. Di Mem û Zînê de herî zêde hunerên girêdayî wateyê hatine bikar anîn. Di nav van de jî meriv dikare bêje ku herî zêde hunerên tenasub, teraduf, tekrîr û tezaad hatine bikar anîn. Ji ber ku Xanî xwestiye dewlemendîya xezîneya ferhenga xwe nîşan bide û bi vî şeklî berhemê ji aliyê hunerî ve bixemilîne. Civandina bêjeyan jî bi piranî bi hunerên tenasub û teradufê pêk tê. Hunerên din ji aliyê zêde bikaranînê ve li pey wan tên.

Di mesnewîyê de ji her cureyeke ciwankarîyê re gelek mînak bi hêsanî tên dîtin. Xanî gelek caran di gelek malikan de ji bilî daçek û gîhanekan, bi tevahî bêjeyên cur bi cur û hunerî bikar anîne. Piranîya bêjeyan Kurdî û Erebî ne û ên din jî Farsî ne. Wek ku Xanî di Mem û Zînê de bixwe dibêje ji bêjeyên devokî û herêmî jî îstîfade kiriye. Xanî, bi vî şeklî berhem dewlemendtir kiriye. Taybetîya herî mezin a wêjeyî ya Mem û Zînê, ev huner in ku tê de bikar hatine. Ji ber vê kesên ku dixwazin tehma belaxata helbesta Kurdî bistînin, divê bi taybet li ser hunerên wêjeyî yên Mem û Zînê bisekinin.

Çavkanî

Açıkgöz, Namık. 2012. *Ehmedê Xanî Mem û Zîn*. Çapa yekem. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Ahmed Qasim, Muhammed û Muhyîddîn Deyb. 2003. *Ulûmul-Belâxe el-Bedî' wel-Beyân wel-Me'anî*. Çapa yekem. Trablus: el-Muessesetul Hedîseti lil-Kitab.

Akdemir, Hikmet. 1999. *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*. Çapa yekem. İzmir: Nil.

Bozarslan, Mehmet Emin. 1990. *Ehmedê Xanî Mem û Zîn*. Çapa sêyem. İstanbul: Hasat.

- Cihanî, Perwîz. 2013. *Şiroveya Mem û Zîna Ehmedê Xanî*, Çapa duyem. İstanbul: Nûbihar.
- Çağmar, M. Edip. 2013. *Alıştırmalarla Belağat*. Çapa yekem. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Çağmar, M. Edip. 2004. *Edebî Açıdan Arapça Mevlidler*. Çapa yekem. Ankara: İlâhiyât.
- Çelebi, İlyas. 2000. *Şakk'ul-Kamer*. TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt 22, ss. 343-345). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
- Değirmençay, Veyis. 2014. *Fünûn-i Belağat ve Sinaat-ı Edebî*. Çapa duyem. Ankara: Aktif.
- Dost, Jan. 2010. *Ehmedê Xanî Mem û Zîn*. Çapa yekem. İstanbul: Avesta.
- Durre, Abdurrahman. 2002. *Şerha Dîwana Ehmedê Xanî Felsefe û Jîyana wî*. Çapa yekem. İstanbul: Avesta
- Ed-Demenhûrî, Ahmed. 2014. *Şerhu Hilyetil-Lubbîl Mesûm*. Çapa yekem. Qahire: Daru'l-Basâîr.
- Enwerî, Hasan. 1381. *Ferhengê Bozorgê Soxen*. VIII Cilt. Çapa duyem. Tehran: Soxen.
- 'Etîq, Abdulazîz. -. *Îlmu'l-Me'anî el-Beyan el-Bedî'*. Çapa yekem. Beyrut: Darunnehdatîl-Erebîyye.
- El-Harbî, Abdulazîz bin Ali. 2011. *El-Belâxetul Muyessere*. Çapa duyem. Beyrut: Daru İbnu Hazm.
- et-Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd bin Omer. 1996. *Muxteser'ul-Me'anî*. IV Cilt. Beyrut: Dar'ul-Hadî.
- et-Tîbî, el-Huseyn bin Abdullah. 1996. *et-Tibyân fil-Beyân*. Çapa yekem. Beyrut: Dar'ul-Cîl.
- Hadî, Ruhullah. 1394. *Arayehayê Edebî*. Çapa yekem. Tahran: Wezaretê Amûzeş ve Perwerêş.
- İbn'ul-Esîr, Diyauddîn Nasrullah. 1995. *el-Meselu es-Sâîr*. II Cilt. Beyrut: Mektebet'ul-Asîyye.
- İsen, Mustafa, Osman Horata, Muhsin Macit, Filiz Kılıç, İ.Hakkı Aksoyak. 2016. *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Çapa dehem. Ankara: Grafiker.
- Karataş, Turan. 2001. *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Yedigece Kitapları.
- Kurdo, Qenatê. 1992. *Tarixa Edebiyata Kurdi*. Çapa duyem. Ankara: Öz-Ge.
- Külekçi, Numan. 1999. *Açıklamalar ve Örneklerle Edebi Sanatlar*, Çapa çarem. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Macit, Muhsin, Uğur Soldan. 2011. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Çapa pîncem. Ankara: Grafiker.
- Matlûb, Ahmed. 1980. *Esâlibû Belâxîyye*, Çapa yekem. Kuweyt: Wekâletul Matbûat.
- Musahib, Xulamhuseyn. 1380. *Dairet'ul-Me'arîfê Farsî*, III Cilt. Çapa sêyem. Tahran: Emîr Kebîr.
- Mustafa el-Merâxî, Ahmed. 1993. *'Ulûm'ul-Belâxe el-Beyân wel-me'ânî wel-Bedî'*. Çapa sêyem. Beyrut: Dar'ul-Kutûb'ul-İlmîyye.

- Mû'în, Muhammed. 1381. *Ferheng-i Mû'în*. II Cilt. Çapa çarem. Tahran: Adna.
- Olgun, Tahir. 1936. *Edebiyat Lûgati*. Çapa yekem. İstanbul: Asar-ı İlmiye Kütüphanesi.
- Saraç, M.A Yekta. 2013. *Eski Türk Edebiyatına Giriş Söz Sanatları*. Çapa duyem. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Selçuk, Bahir, Beyhan Kesik, Özer Şenödeyici, H. Sercan Koşık, Fatman Kolar. 2015. *Söz ve Sihir Arasında Edebi Sanatlar*. Çapa yekem. Ankara: Kesit.
- Şener, H. İbrahim, Alim Yıldız. 2014. *Türk İslam Edebiyatı*. Çapa şeşem. İstanbul: Rağbet.
- Tarhan, Ali Nihat. 2004. *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*. Çapa çarem. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 2001. Çapa duyem. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Uzun, Tacettin, Erdoğan Ayhan, Muhammet Tasa, Şehabettin Kırdar, Yusuf Sami Samancı, Ayhan Erdoğan, Orhan Parlak, Latif Solmaz, Sedat Şensoy. 2008. *Anlatımlı Belagat*. Çapa yekem. Konya: Elif Kitabevi.